

KIRGIZ AKIN (HALK ŞAİRİ) VE MANASÇISI BAYIMBET ABDIRAKMAN UULU (TOGOLOK MOLDO)

Mehmet ÇERİBAŞ*

Özet

Uzun süre atlı-göçebe yaşamın etkisi altında kalan Kırgız Türkleri, Sibiry'a'dan Tanrı dağlarına, Doğu Türkistan'dan Pamir dağlarına, Pamir dağlarından Van yaylalarına kadar geniş bir sahada yaşam sürmüş, temel yaşam ilkelerini töresinden almış, Türk kültürünün ana kodlarının korunması konusunda bir laboratuvar görevi görmüş Türk boylarından biridir. Atlı-göçebe yaşamı günümüze kadar sürdüren ve bu nedenle en zengin destan edebiyatının da temsilcileri olan Kırgızlar, Türk folklorunun diğer şubelerinde de zengin örnekleri günümüze taşınmaları ve yaşamlarına tatbik etmeleriyle temayüz etmiş Türk boyu olarak tarif edilebilir. Tanrı dağı bölgesine geldikten sonra Kuzey'de özgün geleneklerini devam ettiren, dönem dönem Rus kültür sahasının etkisi altında kalsa, Rusça konuşsa da dinamik yaşam biçimleriyle kültürlerini korumasını bilen, sözlü kültürlerini nesillerine en iyi şekilde aktaran, güneyde Özbek Türkleriyle temasın getirdiği doğal bir sonuç olarak yerleşik ve daha İslamî kültürü de bünyesinde barındıran, bu yönleriyle farklı kültür damarlarına sahip Türk boyudur Kırgızlar. Kırgız Türkleri uzun dönem Cengiz Han ve ardından Timur İmparatorluğu altında yaşamaları, Rus işgaline kadar okur-yazar çevrede Çağatay ve Tatar edebi dilini kullanmaları, Hanlıklar döneminde Özbek Türkleriyle aynı coğrafya ve kaderi paylaşmaları, Rus işgaliyle birlikte Çarlık politikalarına, Sovyet döneminde ise Sovyet tipi insan yaratma gayretlerine maruz kalmıştır.

Kırgız sözlü edebiyatının hem icracısı hem de bir derleyicisi, Manas ve diğer Kırgız destanlarını kayda geçiren destan araştırmacısı ve meraklısı, Kırgız halk edebiyatına ait diğer türlerde derleme yapmış bir folklorcu ve cazgıç akın (kalem şairi) olarak tanınan Togolok Moldo, doğum ve ölüm tarihine bakıldığında Kırgız Türklerinin Çarlık dönemi, Sovyet Dönemi ve Stalin dönemini yaşamış, Arap harflerini, Kiril alfabesini tanımış incelenmeye değer bir kişilik olarak görülmektedir. Bu çalışmada Kırgız halk ve çağdaş edebiyatında cazgıç akın ve manasçı olarak şöhret olmuş, 19. Asrın son çeyreği ile 20. asrın ilk yarısında yaşamış, farklı ideolojik dönemleri tanıma fırsatı bulmuş Togolok Moldo üzerinde durulacak, şairin hayatı, eserleri ve edebi şahsiyeti tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, Kırgız Halk Edebiyatı, Çağdaş Kırgız Edebiyatı, Akınlık ve Manasçılık Geleneği, Togolok Moldo.

KYRGYZ AKIN (FOLK POET) AND ITS MANASCI BAYIMBET ABDIRAKMAN UULU (TOGOLOK MOLDO)

Abstract

The Kyrgyz Turks, who were under the influence of the nomadic equestrian life for a long time, lived in a wide area from Siberia to the Tian Shan, East Turkistan to the Pamir Mountains, from the Pamir Mountains to the Van highlands, took the basic life principles from their traditions, and created a laboratory for the protection of the main codes of Turkish culture. It is one of the Turkish tribes that served as The Kyrgyz, who have continued their equestrian-nomadic life until today and therefore are also the representatives of the richest epic literature, can be described as the Turkish tribe that has distinguished itself by bringing rich examples in other branches of Turkish folklore to the present day and applying them to their lives. As a natural result of contact with the Uzbek Turks in the south, they settled down in the south, continuing their original traditions after they came to the Tian Shan region, knowing how to preserve their culture with their dynamic lifestyle even if they were under the influence of the Russian cultural field from time to time, and spoke Russian. The Kyrgyz are the Turkish tribe, which also includes a more Islamic and Islamic culture and has different cultural veins in these aspects. The Kyrgyz Turks lived for a long time under Genghis Khan and then the Timur Empire, they used the

* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ceribas@nevsehir.edu.tr.

Cagatay and Tatar literary language in a literate environment until the Russian occupation, they shared the same geography and fate with the Uzbek Turks during the Khanate period, they followed the Tsarist policies with the Russian occupation, and the creation of a Soviet type human being in the Soviet period. subjected to their efforts.

Togolok Moldo, known as both a performer and a compiler of Kyrgyz oral literature, an epic researcher and enthusiast who recorded Manas and other Kyrgyz epics, a folklorist who compiled other genres of Kyrgyz folk literature, and cazgiç akın (pen poet) He is seen as a personality worth examining who lived the Tsarist period, the Soviet period and the Stalin period of his Turks, recognized the Arabic letters and the Cyrillic alphabet. In this study, we will focus on Togolok Moldo, who became famous in Kyrgyz folk and contemporary literature as a cazgiç and manasçı, lived in the last quarter of the 19th century and the first half of the 20th century, and had the opportunity to get to know different ideological periods, and the life, works and literary personality of the poet will be introduced.

Keywords: Kyrgyz People, Kyrgyz Folk Literature, Contemporary Kyrgyz Literature, Akin and Manasçı Tradition, Togolok Moldo..

GİRİŞ

Kırgızlar, günümüzde Orta Asya, 1920’li yıllara kadar Türkistan olarak adlandırılan kadim Türk coğrafyasında bazen bağımsız, bazen de başka devlet ve hanlıklara bağlı olarak yaşamış, bu tarihi süreçte gerek töreye dayalı teşkilatlı yapısıyla gerekse sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özellikleriyle temayüz etmiş önemli Türk boylarından birisidir. Kırgızlar, bölgede hâkim unsur olma yolunda sadece törelî/teşkilatlı halk olmakla kalmamışlar, millet olmanın önemli unsurlardan sayılan dil ve edebiyat gibi alanlarda da büyük ustalar ve sanatçılar yetiştirmişlerdir. Rus çarlığı ve ardından gelen Sovyet işgaline kadar dar bir kadro içerisinde daha çok Çağatay yazı dili etrafında bir edebi muhit oluşturan Kırgızlar, üretim/yaşam biçimleri sebebiyle de çoğunlukla sözlü edebiyat verimlerine bağlı olarak edebi faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

Günümüze kadar küçük çapta tarım işleri yanında hayvancılıkla geçinmeyi kendine yol tutmuş olan Kırgızlar, Tanrı dağlarının güneye ve kuzeye bakan yamaçlarında kışın şehir ve kasabalarda, yazın yaylalarda yaşamayı tercih etmişler, konargöçer bir halk olmanın getirdiği güçlü sözlü kültürün bölgedeki en önemli temsilcileri olmuşlardır.

20. yüzyılın başlarına kadar Türkistan sahasının ortak yazı ve edebiyat dili olan Çağatay Türkçesiyle edebi faaliyetlerini yürüten Kırgız Türkleri, konargöçer yaşam biçimi nedeniyle bu faaliyetleri ancak dar bir kadro üzerinden yapabilmişler, köylerde ve kasabalarda daha çok moldo (molla) adı verilen çok iyi eğitim almamış kişiler vasıtasıyla eğitim öğretim ve kültürel ihtiyaçlarını giderebilmişlerdir.

Kırgızların daha çok sözlü geleneğe sahip olmaları, yazılı geleneğin çok dar bir kadro içerisinde kalması nedeniyle sözlü kültüre ait ürünleri derleme ve yayımlama işleri de geç

dönemde gerçekleşmiş, özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere bölgeye gelen yabancı araştırmacı, asker ve uzmanlar vasıtasıyla sözlü geleneği yazıya aktarma işleri yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda Radloff ve Kazak âlim Çokan Velihanov'un büyük çabalar gösterdiğini söylemek gerekmektedir. Ancak 20. Yüzyılın başlarından itibaren başta öğretmen ve müfettiş olarak bölgeye gönderilen Kayum Miftakov olmak üzere, daha sonra onun tarafından yetiştirilmiş uzmanlar vasıtasıyla sözlü edebiyat verimleri sistemli olarak derlenmeye başlanmış, epik destan türü başta olmak üzere diğer bütün sözlü gelenek ürünleri yazıya aktarılmaya başlanmıştır.

1930'lu yıllar, Kırgız yazı dilinin oluşturulup Arap harflerinden, önce Latin, sonra da Kiril alfabesine geçildiği yıllardır. Bölgedeki Türk boylarını kendi yazı dilleriyle birbirinden ayırmayı düşünen Sovyet bürokrasisi, bu işi kolayca becermiş, 19. Yüzyılın milliyetçi akım ve temsilcilerini bile bu yolda kullanmaktan, sonra da ölüm fermanlarını imzalamaktan hiç çekinmemiştir.

1930'lu yılların ortalarından itibaren Sovyet politikası gereği edebi ürünler ideolojik bir malzeme haline getirilmeye çalışılmış, bu maksatla ister yazılı ürünler olsun isterse sözlü ürünler ideolojik süzgeçten geçirilmeden ve ideolojik boyayla boyanmadan yayımlanmasına müsaade edilmemiştir. Bu durum, bağımsızlık dönemine kadar devam etmiş, Lenin, Karl Marks, Maksim Gorki ve Engels gibi Sovyet düşünce ve siyasi önderlerine atıf yapmayan çalışmalar rafların tozlu köşelerinde çürümeye mahkûm edilmiştir.

Kırgız edebiyat tarihinde gerçek anlamda yazılı verimler ortaya koyma çabası 1920'li yıllarda başlamaktadır. Bu tarihten önce yazılı edebi eserlerin olduğuna dair elimizde çok fazla kanıt bulunmamaktadır. Bu dönemden önce, kendilerine daha sonra cazgıç akın denilecek şair ve yazarların varlığından haberdar olsak da bu şairlerin şiirleri büyük oranda irticali verimlerin yazıya aktarılmış hali gibi görünmektedir (Kayıpov, 2005: 21).

Kırgız yazılı edebiyat geleneğinin gerçek anlamda 1920'li yıllardan sonra başlamış, Arap alfabesine dayalı ve Kırgız ses özelliklerini dikkate alan bir alfabe oluşturma gayretleri bu tarihlerde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Kırgızca gazete çıkarma, sözlü gelenek ürünlerini derleme, Kırgız imlâsı oluşturma gibi çabaların da varlığından söz etmek gerekmektedir. Bu çabaların sonucu olarak Kırgız genç milliyetçilerinin arzuladığı Erkin Too adlı bir gazete de yayın hayatına başlamıştır (Kayıpov, 2005: 21).

Togolok Moldo, bahse konu tarihi ve edebi süreçleri yaşamış, okur-yazar olmasına karşın sözlü kültürün bütün ürünlerine ilgi göstermiş, bu yönüyle bir halk edebiyatı şairi, kaleme aldığı eserleriyle de çağdaş yazılı edebiyat temsilcisi olmayı başarmış ender özelliklere sahip bir sanat adamı olarak bilinmektedir. Togolok Moldo, sadece bu yönleriyle değil, medrese düzenine bağlı klasik eğitim almış, sözlü edebi geleneğinin merkezinde yetişmiş, Arap yazısı yanında Latin ve Kiril yazılarını da tanımış çok yönlü bir şair olarak da tarif edilebilir. Bu çalışma söz konusu şairi bütün yönleriyle (hayatı-eserleri ve edebi şahsiyeti) tanımak, Kırgız sözlü ve yazılı edebiyatının tarihi sürecine, tür ve muhteva bakımından geçirdiği değişim ve dönüşümlere dair fikirleri ortaya koyma amacına hizmet etmektedir.

1. HAYATI

Togolok Moldo,¹ gerçek adıyla Bayımbet Abdırakman Uulu, 1860 yılının 17 Haziran'ında Narın vilayetinin Aktalaa ilçesi, Kurtka köyünde doğmuş, 1942 yılında 4 Ocak'ta yine aynı yerde hayata gözlerini yummuştur (Aliyev ve Kulmatov, 1995: 120; Asanov ve Akmataliyev, 2004: 355; Malikov, 1991: 20). Hokand Hanlığı zamanında burada Kurtka-Korgon adı verilen kale bulunmaktadır (Malikov, 1991: 20). Köyün olduğu bölgede günümüzde şairin adının verildiği büyük bir kolhoz bulunmaktadır.

Togolok Moldo Kırgız ilim ve edebiyat çevresinde daha çok *cazma akın (kalem şairi)*² ve Manasçı olarak bilinmektedir. Kayıtlarda babası Abdırakman'ın halk şiirlerine karşı meraklı ve ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Babasının bir şair olarak büyük toplantılarda, kalabalıklarda ve eğlencelerde şiirler söylediği, Bayımbet'i de bu ortamlara götürdüğü bilinmektedir. Togolok Moldo, on dört yaşına kadar babasının anlattığı masalları, destanları ve söylediği şiirleri ezberleyerek büyümüştür. Evin en büyüğü olarak on dört yaşında babasını kaybeden Bayımbet, ünev amcası³ Muzooke'nin kontrolünde⁴, onun terbiyesi ile yetişmiş,

¹ Şair, gerçek ismi Bayımbet Abdırakman Uulu (Abdırakmanov) olmasına karşın halk arasında Togolok Moldo olarak bilinmektedir. Kırgızlarda o dönemde din bilgisi yüksek, medrese görmüş, medresede okumuş kişilere Moldo dendiği için, daha on iki yaşında dönemin yazı dili olan Çağatay yazı dilini öğrendiği ve Arap harfleriyle yazabildiği için ona da Moldo lakabı verilmiş, ünlü Manasçı ve ustası Tınıbek, okuma yazma bildiği, kısa boylu, tıknaz bir kişi olduğu için ona Togolok Moldo lakabını vermiş, bu lakap daha sonra adının yerine geçerek Togolok Moldo adıyla ün yapmıştır.

² Kırgızlar arasında şiirlerini yazarak kayda geçiren, şiirlerini çalgı aletiyle söyleme yeteneği olmayan şairlere cazma akın, mistik rüya sonunda âşıklık kabiliyeti kazanmış, irticalen şiir söyleme yeteneği olanlara ise tökmö akın adı verilmektedir (yazarın notu).

³ Kubanıçbek Malikov "Akının Ömrü: *Şairin Hayatı*" başlıklı makalesinde Muzooke'den bahsederken "çoñ atası: büyük babası" ifadesini kullanmaktadır. Söz konusu kayda başka kaynaklarda da rastlanmaktadır (Malikov, 1991: 20). Ancak

Moldo'dan yazmayı öğrenmiştir⁵. Ancak on sekiz yaşındayken Muzooke'yi de kaybetmiştir. Geçim sıkıntısı yaşayan annesi Koñur, çocuklarını alarak Cumgal'a gitmiş, fakat orada da geçinemeyince Çüy'e göç etmişler, Tokmok şehrine yakın Kara-Döbö kasabasına yerleşmişlerdir. Bayımbet burada ne iş bulduysa ona gitmiş, bir taraftan zenginlere ırgatlık yaparken diğer taraftan da Rus çiftlik sahiplerinin arabalarında şoförlükle, Dungan⁶ zenginlerinin ağır işlerinde çalışarak geçinmeye sağlamıştır. Bayımbet hayatını bu şekilde idame ettirmiş, gündüz zenginlerin işlerinde akşamları da eğitim karşılığında bulunduğu bölgedeki moldonun işlerini ücretsiz olarak yapar. Çüy'de bulunduğu sırada evlenen Bayımbet, evliliğin üzerinden çok geçmeden doğduğu yere, Kurtka köyüne 1887 yılında geri döner. Bundan sonraki ömrünü köyünde geçirmiştir (Asanaliyev, v.d., 1988: 298; Sooronov, 1995: 281, Aliyev ve Kulmatov, 1995: 120-121; Asanov ve Akmataliyev, 2004: 355). Bayımbet'in yetiştiği bu devir, Kırgız halk edebiyatının, halk şiirinin altın çağı olarak bilinen bir devirdir. Bayımbet ömrünün yaklaşık olarak yetmiş yılını ülkesini dolaşarak geçirmiş, gezip dolaştığı yerlerde halk şiirinin en güzel örneklerini tanıma imkânı bulmuş, bu esnada halk edebiyatına ait şiirleri, manzumeleri, destanları, masalları, şecere ve ağıtları öğrenmiş, bunun doğal neticesi olarak Kırgız akını (ozan/şair) ve Manasçı olarak şöhret olmayı başarmıştır. Kırgız folklorun bütün ürünlerine ilgi duyan Togolok Moldo, halk ozanlarının en tipik özelliklerine sahip bir kişi olarak Kırgızistan'ı baştanbaşa dolaşmış, bu geziler sırasında halk içinde şöhret olmuş, Kırgız akınlarını (şairlerini/ozanlarını), çeçenlerini (söz ustalarını), destancıları ve anlatıcıları tanımış, onlardan mesleklerinin sırlarını öğrenmiştir. Okuma-yazma bilmesi Togolok Moldo'nun en büyük talihi olmuş, gezip gördüğü yerlerde duyduğu şiirleri, dinlediği destanları, tanıdığı destancıların söylediklerini unutmamak için hemen yazıya aktarmış, o bu yönüyle sadece bir ozan değil, aynı zamanda amatör bir folklorcu gibi derlemeler yapmıştır (Sooronov, 1995: 281; Asanaliyev, v.d, 1988: 297).

Manas Ensiklopediyası ile Kırgız Sovet Ensiklopediyası'nda Muzooke'den bahsederken “*atalaş çoñ abası: babaları bir, büyük amcası ve çoñ abası: büyük amcası*” ifadeleri geçmektedir (Sooronov, II, 1995: 281; Kırgız Sovet Ensiklopediyası, 5, 1980: 624).

⁴ Togolok Moldo'nun üvey amcası Muzooke, Kırgızlar arasında tanınan yetenekli kopuz ustalarından birisiydi. O, kopuz çalma yeteneği yanında Kırgız halk edebiyatının bütün verimlerine karşı ilgili, sancıra (şecere) konusunda büyük ustalardan sayılıyordu. Togolok Moldo bir şiirinde ondan usta bir kopuzcu olarak bahseder:

Özümdün babam Muzooke-Gerçek babam Muzooke,

Çertip cürgön komuzdu.-Çalar durur kopuzu

Komuzuna keltirip-Kopuzuyla uyumlu olarak

Koşup cürgön dobuştı-Söyler durur ezgiyi (Asanaliyev, vd., 1988: 298).

⁵ Akındar Çıgarmaçılığının Tarihinin Oçerkeri adlı kitapta Togolok Moldo'nun dokuz yaşından başlamak üzere dört yıl boyunca köydeki bir moldodan (molla/hoca) ders aldığı, okuma-yazmayı ondan öğrendiği yazılıdır (Asanaliyev, vd., 1988: 298).

⁶ Kırgızistan'da Müslüman olarak yaşayan Çinli yerleşiklere Dungan adı verilmektedir, ancak hem Çin hem de eski Sovyetler Birliği'nde yaşayan bu etnik grubun üyeleri kendilerini Hui olarak tanımlarlar. (yazarın notu).

Halk edebiyatının büyük ozanlarından biri olarak kabul edilen Togolok Moldo'nun bu şekilde yetişmesinde üvey amcası ve Manasçı Muzooke'nin büyük tesiri olmuş; Togolok, onun verdiği manevi cesaretle ülkenin her tarafını dolaşmış, halk edebiyatı ürünlerine dair ilgisi giderek artmış ve düşüncesinin şekillenmesinde ve estetik zevkinin gelişmesinde birinci derecede amcası etkili olmuştur. Babasıyla başlayan, amcasının etkisiyle halk şiirine ilgisi giderek artan Togolok Moldo, on beş yaşlarından itibaren şiirler kaleme almaya, manzumeler söylemeye başlar. Togolok Moldo bu durumu bir şiirinde şöyle anlatır:

<i>On segiz caşka kelgende,</i>	<i>On sekiz yaşına gelince</i>
<i>Akın bolup atalıp.</i>	<i>Şair olarak adlandırıldım.</i>
<i>Manastı büt üyröndüm,</i>	<i>Manas'ı tam olarak öğrendim</i>
<i>Tımbek'ten cat alıp.</i>	<i>Tımbek'ten alıp ezberleyerek.</i>

(Sooronov, 1995: 281; Asanaliev, vd., 1988: 299; Aliyev ve Kulmatov, 1995: 122).

Kırgız İlimler Akademiyası Nu:1468'de bulunan Bayımbet'tin Ömür Bayanı'nda (Bayımbet'in Hayat Hikâyesi) kendisinin Tımbek'in yanında üç ay bulunduğu, ondan Manasçılık konusunda dersler aldığı, Tımbek'in duasını aldıktan sonra Manas söyleyemeye başladığı kayıtlıdır.

Togolok Moldo, sadece klasik eğitimden geçmiş, eski yazı bilen kişi olması yönleriyle ön plana çıkmamış, bölgenin aydın çevresinde ilgiyle izlenen, okunan yazar ve şairleri de takip etmiş, Nizami, Nevai, Firdevsi, Hafız, Abay gibi şair ve yazarların eserlerine merak sarmış ve bu eserleri özümseyecek derecede ilgiyle okumuştur. Moldo, Kırgız şairleri hakkında yazdığı bir şiirinde Togtogul, Eşmambet, Botobay, Çondu gibi şairler hakkında tasvirler yapmıştır. O sadece Kırgız şairlerini değil, akrabaları ve komşuları Kazak şairlerini de tanımış, onları da okumuş ve takip etmiştir. Bütün bu bilgileri özetlersek Togolok Moldo, bir taraftan sözlü edebiyata ilgi gösterirken diğer taraftan da yazılı edebiyatı ihmal etmemiş, bu bakımlardan hem *cazgiç akın hem de tökmö akın*⁷ olarak ün yapmış, hem sözlü hem de yazılı edebiyatın tesiri altında kendini yetiştirmiştir (Asanaliev, v.d., 1988: 299; Asanov ve Akmataliyev, 2004: 355).

⁷ Manas Ansiklopedisi'ndeki bilgilere göre Togolok Moldo halk edebiyatının bütün türlerine ilgi duyup başta Manas destanı olmak üzere, sancıra (şerere), koşok, arman ırları, efsane gibi türlere merak sarsa da “cazuuçuluk cönündö tüşüp, aştı, toydo ırdaganım çok: Yazmaya merak sardım, yemeklerde, eğlencelerde söylemişliğim yok” diyerek gerçekte bir *cazgiç akın* (kalem şairi) olduğunu açık olarak beyan etmiştir (Sooronov, 1995: 281).

Togolok Moldo, her Kırgız gibi küçük yaştan itibaren Kırgız halk edebiyatının bütün ürünleri bir yana, Manas destanını başka bir yana koymuş, Manas destanına ilgisi daima güçlü olmuştur. Destana ilgisinin yüksek olduğu, destanı heyecanla dinlediği bir sırada köyüne Manasçı Tımbek Capıy Uulu gelmiş, köyde uzun bir zaman kalarak gece gündüz Manas söylemiştir. Togolok Moldo, Manasçı Tımbek'in söylediği destanı gözlerini kırpmadan dinlemiş, ona hayran olmuş, bunu fark eden Tımbek onu yanına alarak köyüne götürmüştür. Togolok yaklaşık bir yıl kadar Tımbek'in yanında kalır, ona hizmet eder, ondan Manas destanını icra etme yollarını öğrenir. Manasçı Tımbek, bir gün bu çocuğun Manas destanına ilgisini ve destan sevgisini görür, Manas'ın bazı vakalarını öğrendiğini anlayınca "Bir uydun taskarınımday bolgon tomolongon Togolok Moldo işke carayt: *Bir ineğin karnı gibi yuvarlak olan Togolok Moldo işe yarıyor*" diyerek ona verdiği değeri göstermek ister, ancak ifadeye yer alan Togolok Moldo artık onun gerçek adının yerine geçer (Sooronov, 1995: 281; Aliyev ve Kulmatov, 1995: 121; Malikov, 1991: 21).

2. ESERLERİ

2.1. Destanları: Togolok Moldo, Kırgız destan edebiyatında Manas triyolasını (üçlüsünü: Manas, Semetey, Seytek) olarak bilinen en hacimli destanları kayda geçiren şairlerden/manasçılardan biri olarak da şöhret olmuştur. Onun Kırgız İlimler Akademiyası Kol Cazmalar Fondu'nda yazıp teslim ettiği Manas triyolası yaklaşık yüz bin mısradır ve bu durum onu çon comokçu (büyük destancı) sınıfına sokmaya yetmektedir⁸.

Kırgız destancılık geleneğinde hiçbir Manasçı, destanı kimden öğrendiğini, ustasının kim olduğunu söylemez, onlar destanı kerametli güçler sayesinde mistik rüya sırasında öğrendiklerini, destan söyleme becerisini bu güçlerin ilhamı ile kazandıklarını iddia ederler. Manasçı Togolok Moldo, bu geleneğe uyarak destanı bir düş sonrasında öğrendiğinden bahsetmez, o destanı kimlerden öğrendiğini açık olarak söyler, kimin sayesinde kendisine manevi cesaret geldiğini, kimlerin kendisini etkilediğini açık olarak anlatır (Sooronov, II, 1995: 282; Aliyev ve Kulmatov, 1995: 122; Abdırızakov, 1991: 54-55):

⁸ Kayıtlarda onun ilk olarak kaleme aldığı Manas destanını 1916 yılındaki Ürkün hadisesinde kaybettiği, destancının 1936 yılından başlamak üzere Manas destanının tekrar yazmaya başladığı, ömrünün sonuna kadar da diğer şiir türleriyle birlikte destan metnini yazdığı görülmektedir (Sooronov, 1995: 281).

<i>Baatır Manas sultandın,</i>	<i>Bahadır Manas Sultanın,</i>
<i>Tarihin aytıp başınan,</i>	<i>Tarihini söyleyip en başından</i>
<i>Tınbekten üyröngön,</i>	<i>Tınbek'ten öğrenmiş</i>
<i>Sabatı çıgıp caşınan.</i>	<i>İlham almış genç yaşta.</i>
<i>Semetey menen Manaska.</i>	<i>Semetey ile Manas'ı</i>
<i>Başınan oylop kütüngön.</i>	<i>Aklından geçirip beklemiş</i>
<i>Kagaz, sıya özünön.</i>	<i>Kâğıt, mürekkep kendinden</i>
<i>Kaltırbay cazıp bütürgön.</i>	<i>Vazgeçmeden yazıp bitirmiş.</i>

Togolok Moldo, farklı destancılardan duyduğu, öğrendiği Manas üçlüsünü kendi eliyle kayda geçirmiş, tuttuğu bu kayıtları Kırgız İlimder Akademiyası Kol Cazmalar Fondu'na teslim etmiş ender Manasçılardan biridir. Togolok Moldo varyantı olarak bilinen bu kayıtlarda Manastın Törölüşü cana Balalık Çağı (Manas'ın Doğumu ve Çocukluk Çağı) corgo söz şeklinde yazılmıştır. Togolok Moldo, destanın Çon Kazat, Kiçi Kazat gibi geleneksel epizotları ile Semetey ve Seytek bölümlerini de kayda geçirmiştir. Manasçılarının bir kısmı, destana ait Kökötöydün Aşı epizotunu Manas bölümünde Çon Kazat'tan önce söylemişse de bir kısmı Semetey bölümüne ekleyip söylemiştir. Togolok Moldo da destandaki bu meşhur epizotu Semetey'e ekleyenlerden birisidir (Aliyev ve Kulmatov, 1995: 122). Togolok Moldo'nun El Cazmalar Fondu'na yazıp teslim ettiği destanların hacmi toplamda 11 cilt, 98703 mısradır. Bu varyantın dikkate değer özelliği tam ve edebi varyantlardan birisi olması ve Sayakbay Karalayev varyantıyla denk olmasıdır (Cusupov ve İmanaliyev, VI, 2004: 421; Abdırızakov, 1991: 54).

Togolok Moldo destanın Semetey bölümünü, 1923, 1928, 1934 ve 1941 yıllarında parça parça yazmıştır. Kırgız İlimder Akademiyası Kol Cazmalar Fondu'nun arşivinde korunan metin, Semetey destanının en iyi varyantlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Bu varyant, ünlü Manasçı Sayakbay Karalayev'in varyantıyla rekabet edebilecek düzeyde olup 1959 yılında basılan Manas destanının kurama varyantında⁹ da yer almıştır.

⁹ **Kurama varyant:** Kırgız Türkçesi sözlüklerinde kurama kelimesi “birleştirilen, birbirine kaynaştırılan, farklı, karışık, yabancı, sonradan gelen” anlamına gelmektedir (<http://sozduk.manas.edu.kg>). Kurama varyant, hâkim ideolojinin ve bu ideolojinin yöneticilerinin kabul ve retlerinin dikkate alınarak destan metinlerinin yeniden düzenlenmesiyle oluşturulmuş varyant olarak bilinmektedir. Geniş bilgi için bk. (Temur, 2009: 133-145)

Togolok Moldo destanın Seytek bölümünü ömrünün son zamanlarında 1941 yılı Nisan ayında tamamlamıştır. Destanın bu bölümünde merkezi kahraman Seytek'in Kıyas ile Kançoro'yu yenışı, Talas'a gelişi ve sonunda Kırgızlara han oluşu yer almaktadır. Togolok Moldo'nun Semetey ve Seytek destanları toplamda 44873 mısradan oluşmakta, Manas da dâhil destancının Manas üçlüsü 98703 mısralık hacme sahip olmaktadır (Soorov, II, 1995: 282).

Döneminin okuma yazma bilen, kültür meselelerini tanımış, halk edebiyatının önemini fark etmiş, hem icracı hem folklor derleyicisi olarak dönemine damgasını vurmuş, Kırgız kimliğinin oluşumuna büyük katkıları olmuş olan Togolok Moldo, sadece Manas üçlüsünü değil, Kırgızlar arasında kence epos olarak bilinen diğer destanları da kayda geçirip Kırgız İlimler Akademiyası Kol Cazmalar Fondu'na vermiştir. Onun Fond'a verdiği destanlar arasında Şırdakbek, Canıl Mırza ve Mendirman destanları da bulunmaktadır (Asanov ve Akmatallyev, 2004: 355).

2.2. Tarih ve Şecere Kitapları: Togolok Moldo'nun kayda geçirdiği eserler içinde destanlar yoğun olmakla beraber başka eserlerin de olduğu unutulmamalıdır. Onun "Tarih: Tüpkü Atalar" adıyla Fond'a teslim ettiği el yazması 1940 yılında 1431 numarayla kaydedilmiş Arap harfli ve 29 varaklı bir metindir. Söz konusu el yazmada Togolok Moldo Türklerin şeceresini kısaca verdikten sonra Kırgız şeceresi ve tarihi hakkında detaylı bilgileri bizlere aktarır. Yazma eser, bölgedeki bütün şecerelerde etkisi görülen Aksıkendi'nin Mecmû'üt-Tevârih (Çeribaş, 2019) ve Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime'si etkisi altındadır¹⁰.

2.3. Şiirleri: Togolok Moldo'nun süyüü ırları¹¹ (aşk şiirleri), ağıt (koşok) ve arman ırları (dilek şiirleri) türünde yazdığı şiirleri de bulunmaktadır. Onun "Cigittin Kızga İrdaganı: Genç Oğlanın Kıza Şiir Yazması", "Kızdın İri: Kızın Şiiri", "Togonay", "Koyköz" şiirleri genç yaşta kaleme aldığı şiirleridir. Şairin bu şiirleri dışında "Ürkör Ürkör Top Cıldız",

¹⁰ Söz konusu el yazma metin, K. Kuşubekov ve M. Apışev tarafından Ala-Too gazetesinin redaktörlüğünde 1994 yılında Kırgız Sancırası (Kırgız Şerecesi) adıyla yayımlanmıştır. Togolok Moldo'ya ait metin söz konusu kitabın 38 ile 86. sayfaları arasında yer almaktadır. Togolok Moldo şecereye Hz. Nuh ve oğulları ile başlamakta, Yasef'in oğlu Türk'ten bahsetmekte, Türk'ün çocuklarının adlarını andıktan sonra Türk'ün sekizinci göbekten oğlu Oğuz Kağan'a yer vermekte ve Kırgızları Oğuz Kağan'ın evlatlarından birisi olarak zikretmektedir. Daha geniş bilgi için (Kuşubekov ve Apışev, 1994: 38).

¹¹ **Süyüü ırları:** Kırgız sözlü edebiyatında çok sık rastlanan şiirlerin bir türüdür. Kırgızlar arasında mahabat/mahabbat ve aşkıktık ırları olarak da bilinmektedir. Çok değişik konularda yazılabilir. Kırgızlar bu şiirleri aşkıktık ırları (aşk şiirleri), küygön ve seketbay olarak da adlandırılmaktadır. Togolok Moldo'nun süyüü ırları konu bakımından küygön ırlarına daha yakındır. Kırgızlar arasında erkeklerin kadınlara, kadınların erkeklere ithaf edilen aşk şiirlerine "mahabbat ırları" adı verilmektedir. Bu şiirlerin içinde kadınlar tarafından erkeklere dair söylenen şiirlerin daha çok olduğu görülmektedir (Akmataliyev, vd., I, 2004: 191-197; Şeriyev ve Muratov, 1994: 89).

“Turumtay”, “Torpogum”, “Baldar ırı”, “Talım Kız menen Köböktün Aytışkani”, “Kuştardın Añgemesi”, “Cer cana Anın Baldarı”, “Eki Çilde”, “Ala-Too”, “Telibay Tentek”, “Kemçontoy”, “Canbaktı” başlıklı şiirleri de bulunmaktadır (Koyçumanov, 1991: 126).

Togolok Moldo'nun koşok (ağıt) türünde yazdığı şiirlerden birisi “Dıykandın Ayalının Koşogu: Çiftçinin Karısının Ağıdı” başlığını taşımaktadır. Onun ağıt türünde kaleme aldığı diğer şiirleri “Ustanın Ayalının Koşogu: Ustanın Karısının Ağıdı”, “Kalmergendin Ayalının Koşogu: Kalmergen'in Karısının Ağıdı”, “ Kulcar”, “Totunun Koşogu” ve “Maananın Koşogu: Maana'nın Ağıdı"dır (Asanaliyev, vd., 1988: 301, 302).

Togolok Moldo'nun arman ırları (dilek/istek/arzu) türünde yazdığı şiirlerinin en başında “Kız Maktımdın Armanı: Kız Maktım'ın Arzusu”, “Çalga Bergen Kızdın Armanı: Yaşlıya Verilen Kızın Arzusu”, “Caş Balaga Bergen Kızdın Armanı: Genç Bir Çocuğa Verilen Kızın Arzusu”, “Nasıyaga Ketken Kızdın Armanı: Berdel Olarak Verilen Kızın Arzusu”, “Kız Kencekenin Armanı: Kız Kenceke'nin Arzusu” ve “Kaçkan Kız: Kaçan/Kaçmış Kız” başlıklarını taşımaktadır (Asanaliyev, v.d., 1988: 303).

Togolok Moldo'nun halk edebiyatı ürünlerini yeniden ele alıp işlemiş, bu eserlere kendi dünyasını yansıtmış, yaşanan devirdeki olaylar ve bakış açıları göstermek için bu eserleri bir vasıta olarak kullanmasını bilmiştir. Onun bu bağlamda en değerli eserleri “Telibay Tentek”, “Çıntaz” , “Ceti Taz menen Ceke Taz”, “Babırgan” ve “Kemçontoy” adlarını taşımaktadır (Asanaliyev, v.d., 1988: 303-304).

Togolok Moldo yukarıda verilen türler dışında Kırgız halk edebiyatında temsil (fabl) olarak bilinen türde eserler de vermiştir. Onun “Börü menen Tülkü: Kurt ile Tilki”, “Karkıra menen Tülkü: Turna ile Tilki”, “Eşek menen Bulbul: Eşek ile Bülbül” başlıklı fablları bulunmaktadır.

3. Edebi Şahsiyeti: Togolok Moldo her ne kadar *cazgiç akın (kalem şairi)* olarak bilinse de Tımbek Manasçı'nın yanında terbiye almış, ondan Manas icra etmenin yollarını öğrenmiş, Manasçılık yapmak için Tımbek gibi büyük bir destancının icazetine mazhar olmuş dikkate değer sanatçılardan birisidir. Şairin dilinden dökülmüş dizelerde de onun üzerinde Tımbek'in ne kadar tesir ettiği açık olarak görülmektedir. Tımbek Manasçıdan o dönemde etkilenen, ona öğrencilik yapmış başka büyük destancılardan birisi de Sagımbay Orozbekov'dur. Sagımbay Orozbekov, Kırgız destancılık geleneğinde kendi adlarıyla anılan

Manasçılık mekteplerinden birinin de en büyük ustasıdır. Togolok Moldo, Manasçı Sagımbay'dan doğrudan doğruya ders almasa da destanlarında onun tesiri de görülmektedir. Şairin Manasçılardan bahsettiği bir şiirinde:

Orozbaktın Sagınbay

Sayrap öttü cañılbay.

Esepsiz akın er ele

Emi kaldı tabılbay

Sürötün tartıp kagazga

Özü kaldı nuskada

Manastı aytıp bütürüp

Sözü kaldı nuskada

Orobak'ın Sagınbay

Çağırıp söyledi yanılmadan.

Üstün bir şair, bir kişi idi,

Şimdi bulunmaz idi.

Resmini çizdirip kâğıda

Kendi kaldı yazılarda.

Manas'ı söyledi bitirip

Sözü kaldı kitaplarda.

Sagımbay Orozbak'ın adı saygın ve anılmaya değer bir kişi olarak geçer (Taştemiroy, 1991: 23). Togolok Moldo, yine bir şiirinde geçen kendisi hakkında “*Tımbektin şakirti/Sagımbaydın şerigi: Tımbek'in öğrencisi/Sagımbay'ın dostu*” ifadelerini kullanarak her iki destancının üzerindeki etkisini bizlere şüphe bırakmayacak şekilde haber verir (Abdırızakov, 1991: 55).

Togolok Moldo'nun kayda geçirdiği Manas destanı, destanın geleneksel epizotlarını bünyesinde barındırmaktadır. Togolok Moldo, bir Manasçı olarak tanıtılsa da esasında bir Semeteyci'dir. Gelenekte çok dile getirilmese de Manasçılar arasında destanın Semetey bölümü daha çok ilgi görmüş, ancak destancılar halk arasında ilgi yüksek olduğu için kendilerini daha çok Manasçı olarak tanıtmışlardır. Togolok Moldo da geleneğe uyarak Semetey'e ilgi gösteren Manasçılardan birisidir. Abdırızakov'un kaydına göre (1991: 56), onun Semetey destanın halk arasında yaygın olarak bilinen geleneksel epizotlarını söylediğini ve kayıt altına aldığını görmekteyiz.

Togolok Moldo, birçok Manasçıda görüldüğü üzere Manas destanına “*Manas'ın tüpkü ataları: Manas'ın soyağacı*” ile başlamaktadır. Destanın başında verilen bu bölüm, gerçekte destanın Çoñ Kazat epizotunda verilen şecerinin bir parçası durumundadır. Moldo'nun Manas'ın soyağacını geniş olarak Çoñ Kazat epizotuna aldığı görülmektedir. Onun varyantında Manas'ın soyağacına ait otuzdan daha fazla üyesi sayılmaktadır. Bu şecereye göre Manas'ın en eski atası olarak Türk ismi zikredilmektedir. Destanda (KİA, NO: 832, s.2'den Abdırızakov, 1991: 57) bu durum şu dizelerle dile getirilmiştir:

Tüp atası Türk

Baatır bolgon kalkına.

Baldarına baatırlık

Nuska kalgan artına

Dip atası Türk

Bahadır imiş elinde.

Çocuklarına bahadırılık

Örnek kalmış neslinde.

Togolok Moldo tarafından kaleme alınan Manas destanının diğer varyantlardan en önemli farklarından birisi Manas'ın doğumunun Çinliler tarafından bilinmesi, Manas'ın gelecekte Çin'e sefer düzenleyeceği, Çin'in esarete gireceği düşüncesiyle Çinli idareci ve bilginlerin bir araya gelerek Türk yurtlarına, Türkistan diyarına sefer düzenlemesi ve Türk yurtlarını yağmalatmalarının tasvir edilmesidir (Abdırızakov, 1991: 61).

Manas destanının Togolok Moldo varyantı, Tımbek'in öğrencileri olması nedeniyle her açıdan daha çok Sagımbay Orozbekov varyantına benzemektedir. Her iki destancının destanda verdiği motifleri, epizotları, dizelerin durakları, uyak sistemi bakımından da bir birine çok yakındır. Her iki varyantta da motiflerin ele alınışı, vakaların detaylandırılması, detayların veriliş şekli, kahramanların tasvir edilişi, edebi sanatların ve sıfatların kullanılışı, sıfatların işlevleri bakımından ortaklıklar göze çarpmaktadır. Mesela Sagımbay Orozbekov varyantında yer alan ((Abdırızakov, 1991: 63):

Atake nege kaygırdıñ?

Akılundan ayrıldın.

Altı suu tolgon mal kıldıñ,

Alganındı dal kıldıñ

Babacığım niçin kaygılanıyorsun?

Aklın başından gitmiş senin.

Dünyayı dolduracak malın var,

Yaptığını tam yaptın.

şeklindeki dizeler, Togolok varyantında şöyle geçmektedir (Abdırızakov, 1991: 63):

Oy, atake!

Emne kapa bolup kaygırdıñ?

Altı suu tolgon malın catıp,

Teñ karıgan baybiçendi ıylatıp

Kapa kıldın...

Oy, babacığım!

Niçin üzülüp kaygılanıyorsun?

Dünyayı dolduracak malın var,

Yaşı ilerleyen hanımefendiyi ağlatıp

Çok kırdın...

Togolok Moldo'nun aşk konusuna giren "Cigittin Kızga İrdaganı: Erkeğin Kıza Şiiri" ve "Cigittin Kelinge İrdaganı: Erkeğin Geline Şiiri" adlı şiirlerini "Kız Oyundagı Ir: Kız Oyundaki Şiir" adıyla defterine kaydettiği görülmektedir. Bu durum, onun genç yaşta kız

oyunlarına katılıp kalabalıklar önünde şiirler okuduğunu akla getirmektedir. Yazarın bu şiirlerinde Kırgızlar arasında sevilen ve herkesçe bilinen Küygön¹² ve Seketbay¹³ adlı şiirlerin tesiri olduğu anlaşılmaktadır.

Togolok Moldo'nun şiirlerinde yaşamış olduğu hayatın ve onun gerçeklerinin çok etkili olduğu, özellikle Cigittin Kızga Irdaganı, Cigittin Keling Irdaganı, Tolgonay ve Karaköz şiirlerinde bu hayatın tasvirlerine çokça yer verdiği görülür. Şairin bu türden şiirlerinde bir taraftan iki insanın arasındaki aşk dile getirilirken, diğer taraftan iki sevgilinin arasına giren engeller ve şartlar da söz konusu edilir. Tolgonay adlı şiiri dönemin şartlarını tasvir etmesi bakımından dikkate değer özelliktedir. Eserde Tolgonay, babasının mal ve para hırsına alet edilerek Hokand Hanlığı beylerinden ihtiyar Isabek'e satılır. Şairin Cigittin Keling Irdaganı adlı şiirinde de dönemdeki adaletsizlikler, kadınlara yapılan kötü muameleler, kadınların mal karşılığında evlendirilmesi gerçekçi bir dille gösterilir. Togolok Moldo'nun süyü ırlarında (aşk şiirlerinde) gerçek kişilerin, boyların ve yerlerin adları değiştirilmeden verilir. Bu nedenle bu şiirlerdeki vakalar, döneminin yaşam biçimi ve düşünce sistemini oldukça iyi yansıtır (Asanaliev, v.d., 1988: 300).

Togolok Moldo'nun çok değer verdiği şiir türlerinden biri de ağıtlar (koşoktor)'dır. Şairin repertuarında Dıykandın Ayalının Koşogu, Ustanın Ayalının Koşogu, Kalmergendin Ayalının Koşogu, Kulcar, Totunun Koşogu gibi ağıtlar bulunmaktadır. Şair, Dıykandın Ayalının Koşogu'nda ahirete intikal etmiş dıykan'ı (çiftçi) bahse konu etmektedir. Şiirde Dıykan işini seven, emeğe değer veren, çalışkan bir kişi olarak tasvir edilir. Şair şiirinde Dıykan üzerinden halkı üretmeye, yetiştirmeye, gayret ve çalışkanlığa davet etmektedir. Eserde Dıykan'ın ekin ekişi, otları biçişi, yaptığı hazırlıklar sıcak ve sevimli bir şekilde yansıtılır (Asanaliev, v.d., 1988: 301).

Togolok Moldo'nun Ustanın Ayalının Koşogu, Kalmergendin Ayalının Koşogu, Maananın Koşogu şiirlerinde meslek ile zanaat ehli arasındaki ilişkinin hatıraları canlandırılmaktadır. Şair, Ustanın Ayalının Koşogu'nda parmağı ile kazanç elde eden bir ustayı tasvir ederken, Kalmergendin Ayalının Koşogu'nda usta bir avcının yeteneklerini dile getirmektedir. Şairin Maananın Koşogu'nda ise yetenekli bir ustanın işleri gözler önüne

¹² **Küygön:** Birbirlerine kavuşamayan sevgililerin duygularını, acılarını, dertlerini dile getiren şiirlere Kırgız halk edebiyatında küygön adı verilmektedir (Şeriyev, Muratov, 1994: 89).

¹³ **Seketbay:** Aşığın, sevdiği kızın güzelliğinden, temizliğinden, edep ve ahlakından bahsettiği şiirlere verilen addır (Şeriyev, Muratov, 1994: 89).

serilmektedir. Bütün bu şiirlerde Togolok Moldo'nun kahramanları halk içinden seçtiği, onların topluma örnek özelliklerini tasvir ettiği, bu kişilerin insanlığa faydaları, halkın geçimi üzerindeki etkilerinin anlatıldığı görülmektedir (Asanaliyev, v.d., 1988: 302).

Kırgız halk edebiyatında arman ırları (arzu şiirleri) adıyla bir şiir türü vardır ki bu türde şairler genel olarak amacına ulaşamamış, sevdiğini alamamış, içinde uhde kalmış kişilerin maceralarını dile getirirler. Bu şiirler, muhtevaları bakımından halkın yaşamına dair önemli materyaller sunmaktadır. Bu türden şiirlerde bahtsızlık, adaletsizlik, yoksulluk ve zorluklar şiirin esas temasını oluşturur. Şiirlerde özellikle kızların istemedikleri insanlara para ve mal karşılığında verilmesi, gurbet hayatı, hanların ve beylerin zalimlikleri, âşıkların ayrılık ve acıları dile getirilir. Togolok Moldo da *Kız Maktımdın Armanı*, *Çalga Bergen Kızdın Armanı*, *Caş Balaga Bergen Kızdın Armanı*, *Nasıyaga Ketken Kızdın Armanı*, *Kız Kencekenin Armanı*, *Kaçkan Kız* gibi şiirlerinde bu mevzuları ele alıp şairlik kudretiyle tasvir etmektedir.

Togolok Moldo, satirik (yergi/eleştiri/hiciv) şiirleri ile Kırgız halk edebiyatının önemli bir temsilcisi durumundadır. Onun şiirleri içinde Tezek-Tagay Elderine adlı şiiri satirik şiir türündedir. Şiirde Tezek ve Tagay halkı, sayıca az ve güçsüz olması nedeniyle manaplar (beyler) tarafından ezilen topluluk olarak gösterilir¹⁴. Şiirde Togolok Moldo, bu halkın başına gelenleri kendi sanat anlayışı ve üstün şiir zevki ile bizlere yansıtır (Asanaliyev, v.d., 1988: 305):

<i>Çogulup baarın cedirdin</i>	<i>Toplanıp hepsini yedirdin</i>
<i>Çoyubek degen zulumga,</i>	<i>Çoyubek adlı zalime,</i>
<i>Calgızdap saagan uyundu</i>	<i>Bir tek sağdığın ineğini,</i>
<i>Karmap berdin çıgımga.</i>	<i>Tutup verdin masraf yerine.</i>
<i>Torpoguñ ketti ökürip</i>	<i>Danan gitti bağırarak</i>
<i>Eki som eliü tıynga.</i>	<i>İki som elli tıyına.</i>

Togolok Moldo'nun "Kuştardın Añgamesi: Kuşların Hikâyesi" başlıklı şiiri bir alegorik eser niteliğindedir. Şiirde bülbül, boz kuşların (halk) önüne gelip "Bu başımıza gelen kazalar, belalar her şeyi engelledi, yırtıcılar (yöneticiler, beyler) bizi koymadı." diye yakınarak boz kuşların yaşadığı ahvali dile getirir. Şair şiirinde boz kuşlar ile halkı, cırtkış

¹⁴ Kırgız edebiyat araştırmaları ve edebiyat tarihi kitaplarında bir Sovyet geleneği olarak sık sık yazarların eserlerini ideolojik saplantılarla yorumlama gayreti görülmektedir. Bu durumun Togolok Moldo'nun özellikle şiirleri üzerinden yapıldığı, dönemin sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerinin getirdiği birtakım olumsuzlukların ideolojik amaçlarla ele alındığı ve bir propaganda malzemesine dönüştürüldüğü açık olarak görülmektedir (Yazarın Notu). Bu konuda daha geniş bilgi için bk.(Özkan, 2001: 225-232; Temur, 2011; Kalenderoğlu, 2008: 113-123).

kuşlar (yırtıcı: yöneticiler/beyler) ile de halkın emeğini sömüren, halka zulmeden, onlara adaletsizce davranan, yerlerine yurtlarına el koyan zalim yöneticileri bir araya getirip onların ağzından yaşanan gerçekleri dile getirir (Asanaliev, v.d., 1988: 305-306).

Togolok Moldo'nun ilk yayınlanan şiir türündeki eserlerinden biri de "Nasıyat" manzumesidir. Eser, Ekim Devrimi'nden önceki Kırgızların yaşam biçimini, o dönemde yaşanan olayları, toplumun sosyolojik ve psikolojik durumunu, tarihi vakaları ele alması bakımından dikkate değerdir. Togolok Moldo'nun manzumede diğer Kırgız şairleri gibi işçi ve köylü sınıfının yeni hayat şartlarına uyumu, bu toplumsal tabakaların olaylara dair bakış açısı, toplumdaki değişimler gibi konular üzerinde de derinlemesine tahlil yaptığı görülmektedir. Manzumede şair, insanoğlunun özgürlük ve adalet inşası yönündeki gayretini sevinçle anlatmakta, "zalim ökmöt tuşunda, cabır kördüñ uşunda: Zalim yönetim zamanında, zorbalık gördün orada" diyerek geçmiş zamanlarda yaşanan adaletsizlikleri, zalimlikleri bize haber vermektedir.

SONUÇ

Kırgız halk ve modern edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olarak ün yapmış olan Togolok Moldo, Kırgız tarihini, Kırgız geleneklerini, Kırgızların yaşam biçimi ve başından geçen vakaları anlamak için en önemli şairlerden birisidir. Togolok Moldo, döneminde çok az okuma yazma bilen kişilerden biri olması nedeniyle Kırgız kültür hayatına merak sarmış, derlemeler yapmış, Manasçılardan Manas öğrenmiş, usta Manasçıların yanında çıraklık yapmış bir kültür adamıdır aynı zamanda. Togolok Moldo, bir kültür adamı olarak sadece Manas destanına ilgi göstermemiş, 19. yüzyılın milliyetçi akımlarının etkisiyle Kırgız kimliğine vurgu yapan sözlü gelenekteki soyağaçlarına, şiirlere de ilgi göstermiş, aşk şiirleri, arman şiirleri, ağıtlar derlemiş ve yazmış bir âlim şahsiyettir. Onun şeceresinde Kırgızların kökleri, Kırgızların mitik ataları ve efsaneleri dile getirilir şiirlerinde bir taraftan hayatın gerçekleri anlatılırken diğer taraftan Kırgız tipinin üstün özelliklerine vurgu yapılır. Ayrıca Kırgız kimliği ön plana çıkarılarak bir kimlik inşası sürecinin yaşandığını şiirleriyle bize haber verilir.

Togolok Moldo, şair ve yazarlık yapmış, bunlarla yetinmeyip Manas derlemiş, yeri geldiğinde Manas söylemiş, Kırgız şecerelelerini düzenlemiş, Kırgız halk edebiyatına ait

türlerde eserler vermiş, halk edebiyatı ile modern edebiyatı birleştirmeyi başarmış, dönemin siyasi ve toplumsal olaylarına kayıtsız kalmamış dinamik bir kişilik, halkın içinden çıkmış, halkın refah ve huzura kavuşması için gayret göstermiş idealist bir düşünce adamıdır ve bu yönleriyle Kırgız edebiyatının itibarlı yazarlarından birisidir.

EXTENDED ABSTRACT

Togolok Moldo not only came to the forefront with his classical education and was a person who knew ancient writing, he also followed the writers and poets who were followed and read with interest in the intellectual circle of the region, he was interested in the works of poets and writers such as Nizami, Nevai, Firdevsi, Hafız and Abay. His works were read with enough interest to absorb. In a poem he wrote about Kyrgyz poets, Togolok Moldo made descriptions of poets such as Togtogul, Eşmambet, Botobay and Çondu. He knew, read and followed not only the Kyrgyz poets, but also their relatives and neighbours Kazakh poets. If we summarize all this information, Togolok Moldo showed interest in oral literature on the one hand, and did not neglect written literature on the other. In this respect, he made a reputation as both *cazgiç akın* and *tökmö akın*, and he trained himself under the influence of both oral and written literature.

Togolok Moldo's education, which started in the classical Turkish culture environment, continued in the oral literature environment during his childhood and youth, became a student of the great Manasçı Tımbek after Muzooke, traveled to many regions of Kyrgyzstan as a requirement of his life conditions, witnessed many folklore events, He is a versatile personality who got to know the Kyrgyz literary environment with his famous Manasçı and Manas researchers and because of his good knowledge of ancient writing, and contributed to the formation of the Kyrgyz identity with his research and writings. Togolok Moldo, who has made a reputation as one of the important figures of Kyrgyz folk and modern literature, is one of the most important poets to understand the history of the Kyrgyz, the Kyrgyz traditions, the way of life of the Kyrgyz people and the cases they have gone through. Due to the fact that he was one of the few people who could read and write in his time, Togolok Moldo is also a man of culture who took an interest in the Kyrgyz cultural life, made compilations, learned Manas from the Manasçı, and worked as an apprentice with the master Manasçians. As a man of culture, Togolok Moldo is a scholar who not only showed interest in

the epic of Manas, but also showed interest in genealogies and poems in the oral tradition that emphasized the Kyrgyz identity under the influence of the nationalist movements of the 19th century, compiled and wrote love poems, arman poems and elegies. In his genealogy, the roots of the Kyrgyz, the mythical ancestors of the Kyrgyz and their legends are expressed, while the realities of life are explained in his poems, on the other hand, the superior characteristics of the Kyrgyz type are emphasized.

Togolok Moldo worked as a poet and writer, not content with these, compiled variants and branches of the Manas epic as a Manasçı, sang Manas when appropriate, arranged Kyrgyz genealogies, produced works in the genres of Kyrgyz folk literature, managed to combine folk literature with modern literature, was indifferent to the political and social events of the period. He is a dynamic personality who has not survived, an idealist thinker who came out of the people and made efforts for the welfare and peace of the people, and with these aspects he is one of the reputable writers of Kyrgyz literature. Although it is mentioned that Tologok Moldo showed a close interest in the events and phenomena of the period, that he was not indifferent to the conditions in his country as an intellectual, and that he was a "critic of the feudal order" by writers belonging to the Soviet ideology, in fact, he was one of the versatile writers who made his criticisms as an enlightened public man rather than an ideological window. is one. Although it is stated in the sources and memoirs about him that he admires the Soviet ideology and is fully devoted to this ideology, it is obvious that such comments serve the purpose of making propaganda through the author, who is very exaggerated and loved by the public. Social conflicts, which are mostly seen in Togolok Moldo's poems, can be evaluated as the socio-cultural consequences of the economic inadequacies and backwardness of that period, which probably formed the basis for the Soviet ideology. Based on these results, it seems irrelevant to the data of sociology and psychology to present an author and poet who had passed the classical education system of that period as a person who completely believed in an ideology.

KAYNAKÇA

- Akmataliyev, A., A. Caynakova, İ. Cumabayev, B. Kebekova, R. Kızırbayeva, K. Kırbayev, S. Musayev, Ö. D. Şarşenaliyev (2004), *Kırgız Adabiyatının Tarihi-1*. Bişkek: Şam Basması.
- Aliyev, S., T. Kulmatov (1995). *Manasçılar cana İzildöölör*. Bişkek: Kırgız Cibek Colu Fondu.
- Asanaliyev, vd., (1988), *Akındar Çıgarmaçılığının Tarihinin Oçerkteri*. Bişkek: İlim Basması.
- Asanov, Ü, A. Akmataliyev (2004), *Kırgız Adabiyatı Entsiklopediyalık Okuu Kuralı*. Bişkek: Mamlekettik Til cana Entsiklopediyalık Borboru.
- Cusupov, Keñeş, K. İmanaliyev (2004). *Kırgızdar-VI*. Bişkek: Uçkun Basması.
- Kalenderoğlu, İhsan (2008). “Sovyetler Birliği Döneminde Bolşevik Rejiminin Türkmen Folkloruna Etkileri”, *Türk Bilig Türkoloji Araştırmaları*, S.16, ss.113-123.
- Kayıpov, Sulayman (2005), “Yüzyıllardır Devam Eden Söz Sanatı” *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-31 (Kırgız Edebiyatı I)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koyçumanov, Cumaş (1991). “Kırgız Elinin Uluu Agartuuçusu”, *Togolok Moldo (İzildöölör-Eskerүүлөр)* (haz. Sulayman Kayıpov), Bişkek: Bişkek Adabiyat.
- Kuşubekov, K, M. Apışev (1994). *Kırgız Sancırası*. Bişkek: Ala-Too Redaksiyası.
- Malikov, Kubanıçbek (1991). “Eñ Sonun Manasçı”, *Togolok Moldo (İzildöölör-Eskerүүлөр)* (haz. Sulayman Kayıpov), Bişkek: Bişkek Adabiyat.
- Kırgız Sovet Entksiklopediyası-5* (1980), (haz. Oruzbayeva, v.d.), Frunze: SSR İlimder Akademiyası Yayınları.
- Özkan, İsa (2001). “Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’daki Folklor Çalışmaları”, 6. *Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, 18-24 Haziran*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, ss. 225-232.
- Samançin, Tazabek (1991). “Akındın Ömürü”, *Togolok Moldo (İzildöölör-Eskerүүлөр)* (haz. Sulayman Kayıpov), Bişkek: Bişkek Adabiyat.
- Sooronov, Omor (1991). “Manas Togolok Moldo Aytusunda”, *Togolok Moldo (İzildöölör-Eskerүүлөр)* (haz. Sulayman Kayıpov), Bişkek: Bişkek Adabiyat.

Sooronov, Omor (1995), “Togolok Moldo” *Manas Entsiklopediyası-II*, Bişkek: İlimder Akademiyası Yayınları.

Şeriyev, Ceyenalı, Abdikerim Muratov (1994). *Adabiyat Terimderdin Tüşündürmө Sөzdüğü*. Bişkek: Kırgız Entsiklopediyası Yayınları.

Temur, Nezir (2009). “Bir Sovyet Ürünü: Manas’ın Kurama Varyantı”, *Bilig*, 2009/17, ss.133-145.

Temur, Nezir (2011). *Folklor ve İdeoloji: Sovyetler Birliğı Döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları 1917-1958*, Ankara: TKAE Yayınları.

Togolok Moldo-İzildöölөр-Eskerüülөр (1991), (haz. Sulayman Kayıpov), Bişkek: Bişkek Adabiyat.